

Надія Гасвська, канд. філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-9817-3510

e-mail: nmgaevska@ukr.net

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТВОРЧИСТЬ ЛЮДМИЛИ СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ В КОНТЕКСТІ ЖІНОЧОГО ПИСЬМА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (на матеріалі малої прози)

Йдеться про малу прозу Л. Старицької-Черняхівської, з'ясовується її роль і місце в літературному житті означеної доби. Розкрито актуальність проблематики та тематики малої прози, акцентується увага на особливостях поетики прозописьма мисткині, особливостях творення жіночого образу та традиції Л. Старицької-Черняхівської в жіночій літературі ХХ–ХХІ ст.

Ключові слова: прозописьмо, поетика, літературно-мистецьке життя, фемінізм, контекст, модернізм, тенденції, проблематика.

Вступ

У літературі кін. ХІХ – поч. ХХ ст. йшло оновлення принципів художнього моделювання буття, переорієнтація з колективно-масових, суспільних цінностей на індивідуально-творчі.

Поширення ідей модернізму сприяло певному переплетінню різних напрямів, стильових тенденцій, що свідчило про звільнення митців від усталених стереотипів зображення життя, про відстоювання ними ідеї творчої свободи.

Метою статті є висвітлення творчості Л. Старицької-Черняхівської, зокрема малої прози в контексті жіночого письма помежів'я століть (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.).

Огляд літератури. Доробок Л. Старицької-Черняхівської (1868–1941) вписується в період кін. ХІХ – поч. ХХ ст. і є органічною складовою цього процесу. Письменниця, публіцист, критик, громадсько-політичний діяч, організатор жіночих товариств – такими були іпостасі й сфери діяльності

Л. Старицької-Черняхівської. За словами І. Чернової, її діяльність і твори характеризуються "...симбіозом кількох оригінальних ідейно-психологічних чинників: націоналізму, індивідуалізму, фемінізму" [8, с. 9].

Як зауважують літературознавці М. Жулинський, Т. Кара та ін., діяльність Л. Старицької-Черняхівської позначена активною публічністю, захопленням феміністичними ідеями та сучасними їй тенденціями у мистецтві. "...тяглість історичної тематики як засобу осмислення онтологічної основи людського життя – суспільного та особистого, модифікація концепції особистості – гуманної, демократичної, соціально активної, визначальна роль націотворчої ідеї, яка особливо їй притаманна поряд з тезою самоствердження людини і є визначальною..." [8, с. 10].

Про письменницю останнім часом чимало написано (В. Агеєва, Л. Барабан, М. Жулинський, Т. Кара, Л. Процюк, Ю. Хорунжий, Чернова І. та ін.), хоч у 60–70 ті роки лише час від часу з'являлися публікації, в яких йшлося про творчий доробок Л. Старицької-Черняхівської. Здебільшого вчені акцентували увагу на драматичних творах письменниці, хоч можемо говорити про її мемуаристику, численні переклади з німецької, французької мов. Цікавою є і її поезія, заслуговують на глибше дослідження твори на історичну тематику, а також мала проза, хоч вона і не така численна, і за обсягом невелика, але засвідчує жанрове розмаїття мисткині і відбиває нові "віяння і часи" та процеси, які відбувалися в літературі кін. ХІХ – поч. ХХ ст. (опов. "Мрія", легенда "Жива могила", "Пам'яті юнаків-героїв, замордованих під Крутами", "Навіщо?" повість "Діамантовий перстень" тощо).

Методи

В основу покладено системно-описовий, текстологічний і філологічні методи.

Результати

Розглядаючи малу прозу Л. Старицької-Черняхівської в контексті жіночого письма кін. ХІХ – поч. ХХ ст. зауважимо, що її мала проза, як і велика, завжди була актуальною в українській літературі, її традиції продовжували розвивати нові покоління письменниць.

Дискусія і висновки

Слід зауважити, що Л. Старицька-Черняхівська впродовж життя, а особливо на початку своєї творчості цікавилася історичною тематикою та "жіночим" питанням, яке було болючим та актуальним для всього суспільства. Чимало жінок-письменниць зверталися до цієї проблеми (О. Кобилянська, Леся Українка, Н. Кобринська, Є. Ярошинська, Катря Гриневичева, Уляна Кравченко та ін.). Не минула її й Л. Старицька-Черняхівська. Особливо ця тема проглядається в її творі "Мрія" (1892). Саме цей твір чи не найяскравіше представляє малу прозу письменниці. Деякі дослідники визначають його як оповідання, інші – як новелу. Героїня оповідання – людина нової доби. Саме в цьому творі чи не вперше і чи не найяскравіше відтворені авторкою цілісні картини розвитку українського письменства кін. ХІХ – поч. ХХ ст., з'ясовано найпоказовіші тенденції літературного процесу означеного періоду, що віддзеркалилися в художній творчості мисткині загалом і зокрема в згаданому оповіданні.

Дослідник творчості Ю. Хорунжий підкреслював: "У «Мрії» постає проблема жіночої емансипації, яка не тільки в ХІХ ст., а здавна хвилює «слабку половину» людства – ще з часів кривавого Нерона і перших християнок, часів боротьби так званих варварських народів з римськими завойовниками, до матері славного Гете, яка вигодувала і виростила духовного Велета. Жінка – родоначальниця, вихователька, борець за правду, і славу жінці співає авторка в оповіданні" (8, с. 3).

Авторка порушує важливі проблеми: перша – роль і місце жінки в суспільстві (це звучить майже в кожному її творі); друга – виховання дітей та роль в цьому процесі жінки-матері. Саме "...мати-патріотка розкаже, що значить так любити свою Батьківщину, щоб аж життя свого не пожаліти для неї" [5, с. 5]. Нова модерна жінка представлена Л. Старицькою-Черняхівською в її феміністичній концепції (поєднання ідеї націоналізму та фемінізму): "Нова жінка доби у розумінні письменниці – це сильна особистість, котра спроможна не тільки бути рівною чоловіку, але й перевершити його величчю духу. Фемінний світ

у концепції мисткині органічно поєднується зі світом чоловічим, що є основою гармонійного суспільства" [8, с. 7].

Письменниця продовжувала заповіді Н. Кобринської, яка підносила "...себе й свою індивідуальність до висоти європейської культури і людства; не підпорядковуючи національний дух чужині, а навпаки, своїми інтелектуальними, духовними і моральними силами – ідентифікувала самодостатність і самобутність української нації" [1, с. 25]. Тим самим, як слушно зауважував Г. Чикаленко, виховуючи "...наше жіноцтво національно" [10, с. 15]. Це можемо спостерігати в згаданому оповіданні Л. Старицької-Черняхівської "Мрія". Героїня твору протестує проти свого становища, намагається відшукати зразки в минулому, аби зрозуміти і усвідомити, як змінити нинішній світ на краще: "Не раз спинялась вона перед статуями «величних» і гірка задрість проймала її недуже серце... Не раз, поринаючи гадками в минулі часи, душа її здивовано прокидалась перед вчинками «великих», перед славетними сторінками життя народів, а очі туманились сльозами на власну нікчемність і кволість... В блідих, нервових обличчях других жінок вона читала свої власні думки, і зустрічатись з ними їй було тяжко, як тяжко стрінутись очима після ворожої звитяги бранцям в чужім стані. Її лічили недугою – тому була вправда: душа її була слаба...

– Ти жінка, нікчемне і кволе створіння... – прошептали її запеклі уста.. [7, с. 557]. Але разом з тим вона усвідомлює, що має сили і може боротися. Бачимо своєрідне роздвоєння героїні: "...молоде серце так прагне почуття величного, а жага славетних вчинків і голосних діл палить і душу, і мозок, і бажання широкого, вільного життя б'ється у серці...[...]...Ти жінка, – гадала вона, – і вузька твоя стежка в світовій просторі!" "Чому? – питав її тихий голос. – Адже наука, вона прийма в свої храми і кволих жінок..." [7, с. 556–557].

Жінка після непростих вагань і роздумів вважає, що вона здатна втілити свої мрії в життя. Її слова – це своєрідний заклик боротися зі своїм станом, зрештою повстати проти рабського статусу, який пропагує ідею, що їй немає місця в "світовому просторі", бо ти "кволе створіння". Жінка згадує постаті своїх

попередниць різних епох, пишається ними, бере до прикладу їх вчинки. Її слова свідчать про силу волі, хоробрість і віру в свої ідеали, які ніхто не годен похитнути. І саме мрії та спогади дають їй можливість увірувати в те, що з часом вони будуть втілені в життя. Саме в цих словах звучить заклик до жінок боротися за свої права, за своє майбутнє, зрештою письменниця нагадує їм про громадянський обов'язок і ніби чує відповідь: "... я не квюла, нікчемна жінка – я християнка і відкинутись від своєї віри не здола примусити мене ніщо на світі! Веди! Катуй! Але серед полум'я, доки огонь не спалить мій мозок, я голосно віщуватиму: Слава великому милостивому Богу, гибель нікчемним брехливим богам! Слава братерству, правді, любови! Гибель тирану Нерону!" [7, с. 559]. Сміливість і безстрашність звучить в словах християнки, і лячно стає Нерону: "і покотилася золота ліра по мармурових сходах, вмерла пісня на устах і захитався Нерон..." [7, с. 560].

Окремі фрагменти твору, особливо в третій частині, ніби перегукуються з сучасними подіями – війною Росії проти України. Мова йде про римських легіонерів, на зустріч яким виступили юнаки, які "не мали жадної оборони; невеличкий дерев'яний щит, короткий меч, сорочка і шкура за плечима – було все їх убрання; за ними йшли жінки з такими же сміливими обличчями, з дужою рукою і з золотими хвилями волосся, що спадало їм на плечі, до ніг; вони тримали на руках малих дітей" [7, с. 561]. Вони боролися на рівні з чоловіками: "подавали своїм чоловікам нові мечі для страшної січі, вони рвали свої довгі коси і швидко в'язали тетиву до луків, – вони не тікали з поля!..." [7, с. 561]. Сили були не рівні. Жінкам запропонували здаватись: "Невже вам, нікчемним жінкам, боротися проти безсмертних легіонів Цезаря.

– Ми не квюлі жінки! – почувся гордий покрик тисячі жіночих голосів. – Ми германки! Нехай вб'ють наших чоловіків, так ми самі стоятимем за свою волю! Родились вільними – не умрем рабнями!" [7, с. 562]. Вони ладні віддати життя за волю і ніколи не згодяться на рабство і приниження.

Мисткиня в четвертій частині твору переносить події в Україну. Недужа жінка радіє від одного слова "Україна": "...серце її радісно забилося в грудях" [7, с. 563]. Пропозиція коронного гетьмана вийти з Буші, склавши зброю, не знаходить схвалення і відгуку серед жінок. Голос сотничихи звучить впевнено і твердо: "Ми за Вітчизну змагаємось, і ніхто не примусить нас скласти оружжя!" [7, с. 564]. Промовистою є фінальна сцена: "...Українки вміють вмирати, а не здаватись в неволю! – гордо крикнула пані сотничиха, підіймаючи вгору факлю і кинула її в бочку з порохом" [7, с. 564]. Відвага і сміливість українських жінок завжди дивувала: "Не стало Буші – не стало хоробрих українок" [7, с. 564]. І як висновок: " – Коли в дівок українських таке левине серце, то не гаразд і нам лякатись смерті, за мною всі... [...].... Метнулись козаки в саму середину коронного війська, – і військо подалось..." [7, с. 564] (Подвиг жінок Буші 1654 року). Такими безстрашними, мужніми, сильними і впевненими в перемозі постають жінки, які є прикладом для чоловіків.

Надзвичайно вагомою у творі є й проблема виховання. Вмираюча мати горда з того, що виховала достойного сина: "... це мій син, моя радість, мої гордоші. Це я вихохала його на честь, на щастя краю" [7, с. 565]. Авторка твору підкреслює високе покликання матері у справі виховання своїх дітей у патріотичному дусі. Але виховати патріота може тільки мати-патріотка, як зауважує О. Дучимінська нині "Треба творити тип новітньої матері" [2, с. 3] і письменниця це робить. І тому закономірно, що син розуміє і усвідомлює працю матері та її роль у його становленні і вихованні: "Це ви натхнули мені змалку на рій величних думок та мрій... всяк буде знати навіки, що в мене була велика мати!" [7, с. 565]. Ця тема звучить і в четвертій частині. Авторка знов переносить нас у Рим. Вже інша мати, яка виховала двох синів, вселила їм любов до рідного краю, навчила мови, віри, "...любити правду й Вітчизну більше життя!" [7, с. 567]. Вони загинули за свої та за її мрії, "за Правду і Вітчизну" [7, с. 567]. В останній частині твору з'являється чудова постать в образі Правди. Героїня дякує "чудовій гості",

яка розворушила її думки і мрії. "Саме Правда – порятунок всього народу" [7, с. 568]. Письменниця підкреслює ключову роль жінки в суспільстві, її красу, велич і силу, її здатність побороти будь-які перешкоди. "Не зітхати й плакати, а встати за Правду і Добро і підняти за неї синів і чоловіків своїх – твоє діло, жінко. Ти сяйво життя! Ти виховуєш велетнів, з-під твого крила вилітають орли на широкий світ, біля тебе гартується юнацька сила...[...]... росте жага до боротьби за славне діло...[...]... Нехай же кожен, на кого впаде промінь твого саява, вчиться любити свою Вітчизну, – але цього мало, – вчиться шанувати "великих", вчиться любити Правду і боротись за неї до смерті, до загину. Вперед! Прокинься! Иди сама і веди своїх дітей на боротьбу за Правду..." [7, с. 568]. Героїня розуміє і усвідомлює свою високу місію жінки, жінки-матері, жінки-воїна. Авторка підкреслює, що жінки мусять втілювати свої мрії в життя, не плакати, не страждати, а бути достойними проповідницями, спадкоємицями Правди і наслідувати своїх героїчних попередниць.

Подаючи широку історичну проекцію, вмонтовуючи окремі епізоди з минулого, часто поєднуючи минуле з сучасним, письменниця досить чітко представляє епоху і час дії героїв, які подорожують в часі, через різні історичні епохи. Саме така побудова твору дала можливість Л. Старицькій-Черняхівській показати еволюцію героїні. На початку твору вона боязка, слабка, але поступово змінюється під впливом Правди і доходить думки про високу свою місію на землі: "Сонце! Радість! Життя! Мрія...мрія... Але в глибині серця голосно бриніло: "і величні тіні полинуть поруч з тобою!" [7, с. 568].

Письменниця в оповіданні "Мрія", як і в інших прозових творах ("Жива могила", "Навіщо" та ін.), створила жіночий образ, який став своєрідним символом правди і добра. Аналогічні думки знаходимо в жіночій прозі Лесі Українки, О. Кобилянської, Н. Кобринської, Дніпрові Чайки, Є. Ярошинської та ін. Їх героїні-жінки здатні змінити світ. Це борці за правду і волю. В ім'я майбутнього вони йдуть на самопожертву ("Одержима", "На руїнах", "Кассандра", "Лісова пісня" Лесі Українки, "Людина", "Царівна" О. Кобилянської,

збірка "Непоборні" Катрі Гриневичевої та ін.). Загалом, жіночі образи літератури кін. XIX – поч. XX ст. згаданих письменниць – сильні особистості, які зазвичай є рушійною силою історичних подій. Це не кволі жінки, а відважні, героїчні, мудрі й непоборні особистості з новими громадсько-політичними поглядами і новим світоглядом, вони здатні на боротьбу і перемогу.

Згадані образи в творах Л. Старицької-Черняхівської романтизовані. Для підсилення героїки образів мисткиня використовує найрізноманітніші засоби, особливо емоційними і ефектними є описи природи, портрети, риторичні запитання і звертання, діалоги, полілоги героїв, художнє обрамлення твору тощо: "Ось і розкішний травень, потяглися теплі місячні ночі з неугавними солов'їними руладами. ...[...] ... У повітрі тонкі пахощі, десь поблизу співає соловейко, від болота чути розмірений жаб'ячий крик, стежки в квітах, у темряві на листках виблискують хрущі..., а з-під широких темних листків, з-під прохолодної тіні тендітні конвалії простягають свої голівки до блілого місячного саява. Все живе, все дихає, ...". Письменниця добре знає історію, тому часто любить робити історичні екскурси чи вкраплення, які служать фоном для правдивого відтворення тих чи інших подій певної епохи і героїні в цій епосі [6, с. 597].

Традиції Л. Старицької-Черняхівської продовжують наші письменниці-сучасниці. Жіночі образи з їх творів постають сильними і нескореними. І ми є свідками нинішніх подій війни, в якій наші жінки пліч-о-пліч з чоловіками виборюють перемогу і мир. За ними майбутнє. Вони вірять в майбутнє України, її народ, її мову.

До прикладу, вірші молодої поетеси Мальви Кржанівської (псевдонім Оксани Іващенко), яка нині на фронті й пише вірші. Ю. Ковалів у розлогій рецензії на її твори зазначає: "...вона знаходить адекватну відповідь на суворі виклики дійсності, переживає істотні екзистенційні, психологічні, мілітарні метаморфози, тому що "реверс життя різко змінює шлях", хоча в глибині душі лишається "берегинею", під берцями в неї – "кульбаби-медунки". У кожному разі зберігається сталий характер войовниці: "...Цілуй плече, на котрому кувались / В залізну браму сплавлені мечі" [3, с. 7]. Її поколінню випала

нелегка доля. Але у віршах не відчуваємо розпачу, страху, а навпаки силу і віру в перемогу. Вона продовжує теми, проблеми, які підіймали жінки-письменниці попередніх століть. Як і Л. Старицька-Черняхівська, Мальва Кржанівська підкреслює роль жінки в суспільстві, роль матері у вихованні дітей і дякує рідній "...за життя і за кров":

Я вдячна тобі за казки про світи

.....
Спасибі тобі за життя і за кров,

У котрій нутрує неспокій дідівський.

Пращури з неба милуються військом.

Їх душі в спокоєнні родяться знов [4, с. 8].

Отже, проблеми порушені Л. Старицькою-Черняхівською в контексті жіночого письма помежів'я століть були і є актуальними в українській літературі, її традиції продовжують розвивати нові покоління письменниць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаєвська О. Жіноча журналістика. *Історія української літератури. Кін. XIX – поч. XX ст.* У двох книгах. Кн. 1. За ред. проф. О. Д. Гнідан. К., 2005. С. 25.
2. Дучимінська О. Матерям у день їхнього свята. *Жіноча Доля.* 1934. Ч. 10. С. 3.
3. Ковалів Ю. Апологія любові в стихії війни. *Слово Просвіти.* Ч. 37. 14–20 вересня. 2023. С. 7.
4. Мальва Кржанівська. "Кевларові в мавок тепер обладунки, Карбовані нині у мавок птахи". *Слово Просвіти.* Ч. 37. 14–20 вересня. 2023. С. 8.
5. Полотнюк Д. Особиста і родинна мораль жінки як підстава громадської моралі (Реферат, прочитаний на У.Ж.К.). *Жіноча Доля.* 1934. Ч. 19. С. 5.
6. Старицька-Черняхівська Л. Жива могила. *Вибрані твори.* К., 2000. С. 597.
7. Старицька-Черняхівська Л. Мрія. *Вибрані твори.* К., 2000. С. 568.
8. Хорунжий Ю. Шляхетні українки: Есеї-парсуни, присвячені долям Олени Пчілки, Л. Старицької-Черняхівської, М. Старицької та ін. К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004 рік
9. Чернова І. П. Еволюція проблематики і поетики у драматургії Людмили Старицької-Черняхівської: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.01010 К., 2002. С. 9.
10. Чикаленко Г. Фемінізм і криза демократії. *Жіноча Доля.* 1934. Ч. 12–13. С. 15.

REFERENCES

1. Hayevska O. Zhinocha zhurnalistyka // Istoriiia ukrainskoi literatury. Kin. XIX – poch. XX st. U dvokh knykhakh. Kn. 1. Za red. Prof. O. D. Hnidan. K., 2005. S. 25.
2. Duchyminska O. Materiam u den yikhnoho sviata. *Zhinocha Dolia*. 1934. Ch. 10. S. 3.
3. Kovaliv Yu. Apolohiia liubovi v stykhii viiny. *Slovo Prosvity*. Ch. 37. 14–20 veresnia. 2023. S. 7.
4. Malva Krzhanivska. "Kevlarovi v mavok teper obladunky, Karbovani nyni u mavok ptakhy". *Slovo Prosvity*. Ch. 37. 14–20 veresnia. 2023. S. 8.
5. Polotniuk D. Osobysta i rodynna moral zhinky yak pidstava hromadskoi morali (Referat, prochytyani na U.Zh.K.). *Zhinocha Dolia*. 1934. Ch. 19. S. 5.
6. Starytska-Cherniakhivska L. Zhyva mohyla. *Vybrani tvory*. K., 2000. S. 597.
7. Starytska-Cherniakhivska L. Mriia. *Vybrani tvory*. K., 2000. S. 568.
8. Khorunzhyi Yu. Shliakhetni ukrainky: Esei-parsuny, prysviachenni doliam Oleny Pchilky, L. Starytskoi-Cherniakhivskoi, M. Starytskoi ta in. K. : Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2004 rik.
9. Chernova I. P. Evoliutsiia problematyky i poetyky u dramaturhii Liudmyly Starytskoi-Cherniakhivskoi: avtoref. dys. kand. filol.nauk: spets. 10.01010. K., 2002. S. 9.
10. Chykalenko H. Feminizm i kryza demokratii. *Zhinocha Dolia*. 1934. Ch. 12–13. S. 15.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2023

Nadiya Haevska, PhD (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-9817-3510

e-mail: nmgaevska@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CREATIVE PROCESS IN L. STARYTSKA-CHERNIAHIVSKA IN THE CONTEXT OF WOMEN'S LITERATURE OF THE LATE 19th AND EARLY 20th CENTURIES (on the material of short prose)

The article focuses on the short prose by Liudmyla Starytska-Cherniakhivska, its role and place in the literary life of the given era is clarified. The peculiarities of creating a female image in the writer's short prose were emphasized.

The relevance of the problems and themes of short prose is revealed. It was determined that the problems raised by the writer are relevant today.

Keywords: *prose writing, poetics, literary and artistic life, feminism, context, modernism, trends, problems.*